

BRONISLOVAS KUZMICKAS

Mykolo Romerio universitetas

APIE NEKLASIKINĘ FILOSOFIJĄ NEKLASIKINIŲ STILIUMI (LEONARDOS JEKENTAITĖS KŪRYBOS INTERPRETACIJA)

About Non-classical Philosophy in the Non-classical Style
(An Interpretation of Leonarda Jekentaitė's Creative Works)

SUMMARY

This paper is dedicated to the interpretation of the works of Leonarda Jekentaitė (1946–2008), in which she analyses the views of non-classical philosophers. They speak about the reality and the human existence and the style of their writings is more artistic than theoretical. The first article is about the philosophy of Kant. Although it has been two hundred years since this thinker, the main ideas of his anthropology continue to be urgent, makes us to go back to the categorical imperative of Kant and re-think it in the epoch of jazz. The impact of A. Schopenhauer's philosophy is felt in the writings of contemporary French postmodernists, particularly in those of Gilles Deleuze. As most important among the non-classical philosophers is considered S. Kierkegaard. One of the most significant trends of Lithuanian art can be characterised using Kierkegaardian terminology, as demonic aestheticism. The force of expression rises from mental experiments and self-destruction which are signs of longing after the lost sense of the certainty of reality and faith in God. Interpreting F. Nietzsche's philosophy she emphasizes the uncompromising critique by him of the theoretical attitude to life and proclamation of the will to power. Nietzsche saw a discrepancy between two levels of consciousness in European mentality: the superficial level of Judeo-Christian virtues and Pagan values, authentic but condemned.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Leonardos Jekentaitės (1946–2008) darbams, kuriuose ji analizuoja neklasikinių filosofų pažiūras. Jie gvildena tikrovės ir žmogaus egzistencijos klausimus, o jų raštų stilius labiau meninis nei teorinis. I. Kanto filosofija, susiformavusi klasikinės mąstysenos tradicijų pagrindu, kartu sudarė ne-

RAKTAŽODŽIAI: neklasikinė filosofija, psichoanalizė, estetizmas, valia, gyvenimas, konceptas.

KEY WORDS: Non-classical philosophy, psychoanalysis, aestheticism, will, life, concept.

klasikinės filosofijos konceptualias prielaidas. Aptariama, kodėl Kanto kategoriškojo imperatyvo principas aktualus džiazuojančioje dabarties kultūroje. Kalbant apie A. Schopenhauerio filosofiją, pabrėžiamas jos poveikis prancūzų postmodernistams, ypač Gilles Deleuze'ui. Reikšmingiausi iš neklasikinių filosofų laikomas S. Kierkegaardas. Įtakingiausia dabartinio meno tėkmė gali būti apibūdinama naudojant kierkegardiškąjį demoniškojo estetizmo terminą. Šios tėkmės kūrėjų ekspresijos jėga kyla iš dvasinės įtampos ir savidestrukcijos potraukių, liudijančių prarasto pasitikėjimo tikrove ir tikėjimo Dievą ilgesį. Interpretuojant F. Nietzsche's filosofiją, pabrėžiama bekompromisinė teorinio požiūrio į gyvenimą kritika ir valios galiai propagavimas. Jis matė europietiškosios sąmonės skilimą į du – paviršutinišką judeo-kriščiioniškų dorybių ir autentiškų, bet pasmerktų pagoniškųjų vertybių – lygmenis.

Filosofijos skirstymas į klasikinę ir neklasikinę nėra nusistovėjęs akademinėje prasme, tačiau pasiteisina istorinių tyrimų požiūriu, nes praplečia XIX–XX amžių filosofijos periodizacijos ir struktūravimo galimybes. Skyrimas, savaimė aiškus, yra sąlyginis, nes neklasikinių mąstytojų koncepcijos daugeliu atžvilgių išaugo iš klasikinėje filosofijoje gvildentų problematikos, ją savaip interpretuojant, atskleidžiant naujus prasmės aspektus. Tai pirmiausia Soreno Kierkegaardo, Arthuro Schopenhauerio, Friedricho Nietzsche's, Henri Bergsono kūrybinis palikimas, susilaukiantis nemažėjančio

ne tik filosofijos, bet ir įvairių meno šakų tyrinėtojų dėmesio. Apie tai, be kitų dalykų, iškalbingai byloja profesoriaus Antano Andrijausko redaguojama ir jo pastangomis leidžiama tyrimų serija *Neklasikinė filosofija*. Savo ruožtu, neklasikinis palikimas darė ir tebedaro poveikį šiuolaikinių postmodernizmo, poststruktūralizmo ir kitokiais terminais įvardijamų mąstytojų koncepcijoms.

Šiame straipsnyje apžvelgiami Leonardos Jekentaitės tekstai, kuriuose interpretuojamos neklasikinių mąstytojų pažiūros, siejamos ir su Lietuvos kultūros kūrėjų darbais.

TEŠTINUMAS

Leonardos Jekentaitės mokslinė veikla prasidėjo psichoanalizės teorijos (jos froidistinių ir neofroidistinių variantų) studijomis,¹ toliau plečiant tyrimų lauką, kuris apėmė etiką, edukologiją, meno kritiką ir neklasikinės pakraipos mąstytojus – Kierkegaardą, Schopenhauerį, Nietzsche, Bergsoną, Deleuze'ą. Monografiją *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė* (1992) ji pradeda klausimu: „Ar protinga žmogaus būtis?“ ir atsakymo ieško Schopenhauerio, Kierkegaardo, Nietzsche's filosofijoje, vertindama jų pažiūras kaip konceptualias prieigas besi-

formuojančiai naujai filosofinei žmogaus ir kultūros santykio sampratai. Joje vienas svarbiausių akcentų buvo tai, kad iš žmogaus sąmonės reiškinių į pirmąją vietą iškeliamas valia, o protas (intelektas) nustumiamas į antrąjį planą, paliekant jam tik instrumentinę funkciją. Įvyko savotiškas „voliuntaristinis posūkis“ filosofijoje, laikytinas XX a. vykusio „antropologinio posūkio“ pradiniu etapu. Beje, posūkio naujumas santykinis, jeigu prisiminsime, ką daug anksčiau apie valią žmogaus gyvenime buvo rašę Augustinas, Blaise Pascalis, Maine de Biranas ir kiti.

Reikia pastebėti, kad voliuntaristinis požiūris į žmogų, kaip potraukių ir aistrų kupiną būtybę, vienija Freudą su Schopenhaueriu ir Kierkegaardu, nors skirtumų tarp jų yra esminių², – pabrėžia Jekentaitė. Ji taip pat pastebi, kad Freudas ypač vertino (nors to nedeklaravo) Schopenhauerį, pirmiausia jo samprotavimus apie nesąmoningą valią, o Frommas palankiai atsiliepė apie Nietzsche. Tai leidžia teigti, kad psichoanalitinė teorija savo filosofiniu turiniu gali būti įtraukta į neklasikinės filosofijos kontekstą, nepaisant to, kad jos kūrėjas Freudas rėmėsi mokslinio pažinimo metodais ir kai kuriais klasikinei filosofijai būdingais (pvz., determinizmo) principais. Svarbiausia tai, kad jis, siekdamas moksliskai aprašyti žmogaus sąmonės struktūrą, joje kaip ypatingai reikšmingą išskyrė sąmonės sritį ir tuo iš pamatų supurtė klasikinę žmogaus, kaip racionalaus subjekto, sampratą, labai išplėtė ir pagilino asmenybės elgesio motyvacijos sferą. Tai gali būti laikoma pavyzdžiu atvejo, kai chronologiškai vėlesnėje teorijoje empiriškai grindžiama mokslo kalba yra aiškinama tai, prie ko buvo prieita ir bendrais bruožais suprasta, tik kitokių sąvokų kalba išreikšta ankstesnių mąstytojų. Taigi vėlesnės teorijos kartais padeda geriau suprasti ankstesniasias ir taip atsiskleidžia pamatinių žmogaus dvasios apraiškų pažinimo tęstinumas, nors ir skirtingai išreiš-

kiamas atskiruose moksliniuose ir filosofiniuose kontekstuose.

Probleminio tęstinumo ryšys neabejotinai sieja ne vieną neklasikinės filosofijos ir plačiai žinomų psichoanalitinės teorijos variantų teiginį. Kalbant apie pastaruosius, turima galvoje ne tik froidistinė žmogaus samprata, pagal kurią esminė žmogaus būties sąlyga yra nepašalinamas konfliktas tarp jo biologinės prigimties ir kultūros, sukeliantis nuolatinių žmogaus nepasitenkinimą kultūra. Tokiame aiškinime beveik nebelineka vietos žmogaus laisvai valiai, pasirinkimui ir atsakomybei. Čia turima galvoje ir humanistinis neofroidizmas, kurio kūrėjai mąsto kitaip, t.y. esmine jie laiko socialinę kultūrinę žmogaus būties pusę, o laisvę, rinkimąsi ir atsakomybę įvardija kaip svarbiausius visaverčio žmogūškumo pasireiškimus. Laisvė, rinkimasis, atsakomybė yra sąvokos, kurios leidžia kalbėti apie aptariamų idėjinių tėkmių perimamumą. Nei vieno, nei kito psichoanalitinės teorijos varianto Jekentaitė neišleido iš savo akiračio interpretuodama neklasikinius autorius. Interpretacijose atsiskleidžia įvairūs valios reiškimosi pavidalai – valia, kaip proto apšviesta sprendimo galia, kaip beasmens instinktyvus veržlumas, kaip sąmonės jėgų diktatas. Įvairiai atsiskleidžia ir laisvė – kaip produktyvus rinkimas, kaip destruktivi savivalė, kaip ilgejimasis nelaisvės ir panašiai.

KANTAS IR DŽIAZUOJANTI FILOSOFIJA

Pradėsime nuo Kanto, nors ketinimas sieti šį mąstytoją su neklasikinės filosofijos požiūrių erdve gali pasirodyti šiek

ties keistas žinant, kokias pamatines problemas jis gvildeno, kaip sistemiškai dėstė savo mintis, koks sudėtingas ir sun-

kiasvoris jo raštų stilius. Visa tai yra klasikinėje filosofijoje išpuoselėtos vertybės. Tad ar įmanoma rasti ką nors bendro tarp griežtos *Kritikų* logikos ir naujais, drąsiais požiūriais, negriežta, dažnai literatūriška minčių raiška pasižyminčios neklasikinės filosofijos? Be abejonės, įmanoma. Pakanka prisiminti, ką Kantas galvojo apie metafiziką, kaip apibrėžė grynojo proto ribas, skyrė reiškinius ir noumenus, parodė tikėjimo pranašumą žmogaus būties klausimais, kad suprastume, kodėl jo įvykdytas „kopernikiškasis perversmas“ filosofijoje kaip tik reiškę posūkį nuo klasikinio link neklasikinio mąstymo būdo. Pastarojo atstovai savo „pasaulio matymo“ aiškinimą dažnai pradeda nuo to, kad apibrėžia savo santykį su Kantu. Tas santykis būna labai įvairus – teigiamas ir neigiamas, tiesioginis ir tarpiškas, kartais tampantis kantininkų ir antikantininkų kontroversija, tačiau visada teikiantis kūrybinių paskatų ir išvalgų. „Karaliaučiaus išminčiaus“ idėjų atgarsių nerasime tik nusikalstamoje XX a. ideologijoje. Tai rodo, kad Kanto filosofijos palikimas gali būti įvairių refleksijų ir interpretacijų objektas, ne tik iš filosofijos, bet ir iš meno bei kitų kultūros sričių perspektyvų. Tad neturėtų šokiruoti ir Jekentaitės bandymas apie Kanto filosofiją kalbėti „džiazuojančioje epochoje“.

Gruzinių fenomenologas Merabas Mamardašvilis, skaitęs paskaitas (tuomet) jauniems lietuvių filosofams, rado būdą kalbėti apie Kanto filosofiją muzikos terminais ir savo paskaitų ciklą pavadino kantiškosiomis variacijomis arba variacijomis Kanto tema. Štai kaip apta-

riamų tekstų autorė suprato gruzinų mąstytojo mintis: „Mamardašvilis nuolat primena būtinumą skaityti grandiozinę teorinį Kanto palikimą kaip vieną akordą – tarsi muzikinę partitūrą, kurios kiekvienas žodis kaip nata simfonijoje yra apgalvota ir turi savo būtiną vietą visumoje, ir būtent šia prasme jis vadina Kantą genijumi.“³ Juk ir Kanto viso gyvenimo apmąstymų tikslas buvo žmogus, ne kaip teorinė abstrakcija, o kaip mąstantis, jaučiantis, sprendžiantis ir apsisprendžiantis individas, siekiantis suprasti gėrio ir grožio idealus, klausiantis, kaip pagal juos gyventi.

Apie gilumines meno, šiuo atveju, muzikos, ir filosofijos sąsajas kalba ir savotiškas „atvirkščias“ ryšys. Filosofai, nesitenkindami racionalios mąstysenos teikiamomis galimybėmis, gręžiasi į meninės raiškos formas, „jose išvelgdami galimybę išreikšti iracionalią vienatinės žmogaus būties esmę: jos paradoksalumo, absurdo, gyvybinės aistros betarpišką judėjimą“.⁴ Pavyzdžių nereikia ilgai ieškoti: „Kierkegaard'as garbina W. A. Mozartą, Nietzsche – Richardą Wagnerį, Adorno – Gustavą Mahlerį“.⁵ Ir dabar intensyviausiai kuriantys lietuvių filosofai randa daug savo kūrybos sąsajų su literatūra, tapyba, muzika, kinematografu⁶, – teigia ji, pastebėdama, kad daugumai šiuolaikinių mąstytojų artimas džiazas stilius. Džiazas – tai improvizacija, atvira vieša kūryba, kai kuriama ir atliekama tuo pat metu, kur svarbus visas kūrybos procesas, ne tik rezultatas, kur galimi netikėti akordai, nebaigtumas. Postmoderno kultūroje „džiazavimo stilistika smelkiasi visur“, neaplenkia ji ir filo-

sofijos, minčių dėstymo ir knygų rašymo būdu: „Džiazavimu apibūdinčiau tokią samprotavimo eigą, kai probleminė idėja (mintis, kuri gimdo kitas mintis) atskleidžiama ne vien loginiu nuoseklumu, bet ir netikėtomis asociacijomis, minties posūkiams ir „inkliuzais“...“⁷ Tai būdinga daugelio įdomiausių šiuolaikinių mąstytojų kalbos ir rašymo stiliui, aki-vaizdžiai nutolstančiam nuo klasikinio. Džiazos muzika ir ją pamėgusių filosofų „džiazuojantis“ minties dėstymo būdas neblogai dera tarpusavyje ir kartu įsilieja į postmoderno terminu įvardijamos kultūros aplinką. Dėl vaizdo pilnumo dar galima pridėti improvizuojantį, „džiazuojantį“ gyvenimo būdą, kuomet ryte negalvojama, kaip bus gyvenama vidudienį.

Vis dėlto kyla vienas klausimas, į kurį ieškoti atsakymo straipsnio autorė palieka pačiam skaitytojui. Jeigu apie Kanto filosofiją siūloma kalbėti muzikos terminais, kodėl tai daryti siejant su džiazavimu? Gal galima praplėsti muzikavimo diapazoną ir pažiūrėti, ar Kanto kri-

tinei dvasiai nebūtų artimesnė simfonija? Visos trys – gryojo proto, praktinio proto, sprendimo galios – kritikos iš tiesų sudaro simfoniską visumą, ir kiekvienos jų viduje skamba darniai plaukiantys minčių akordai. Tuo tarpu kategorinio imperatyvo išsakymas vargu ar palieka vietas moralinėms improvizacijoms. Tačiau autorės išvalga siekia toliau. Džiazavimas kaip šiandieninis fonas sukuria opozicinį nuotolį, kuriame ryškėja Kanto gryojo proto idėjų – Dievo, Pasaulio ir Žmogaus – monumentalumas ir nepraeinamumas. „Dievas – tiesos ir mūsų pasaulio tikrumo simbolis, už visa kita mes atsakome patys.“⁸

Tam ir buvo reikalinga Dievo idėja reikalinga kaip atskaitos taškas, kaip simbolis visybiškumo, pamatuoto susietumu pasaulio, be galo besitęsiančio visomis kryptimis. Tie, kurie neabejoja savo Dievo tikrumu ir tam yra pasiruošę paaugoti tiek didvyrių-savižudžių, kiek reikės, primena laisvamaniams vakariečiams, kaip rimta yra tai, kas įvardijama Dievo vardu.⁹

SCHOPENHAUERIO ATAIDAI

Aptariamų straipsnių autorė domėjosi Schopenhauerio filosofija ne tik dėl to, kad jai buvo artima pagrindinė jos idėja (valia yra pati žmogaus prigimtis ir esmė), bet nemažiau ir dėl jo raštų stiliaus bei kalbos, kuri „tokia įtaigi, elegantiška, tokia tiksli ir taikli, aistringa ir grakšti, didinga ir nerūpestingai žiauri, kokia dar niekas nebuvo rašęs vokiečių filosofijos istorijoje“ (Thomas Mannas),¹⁰ kuo žavėjosi daugelis iškilių asmenybių.

Juo labiau, kad šio filosofo mintys – puiki tema įvairioms interpretacijoms, nes lengvai įsilieja į kelių probleminių erdvių – gyvenimo filosofijos, etikos, estetikos – kontekstus. Schopenhauerio minčių atgarsiai yra ryškūs daugelio didžiųjų mąstytojų ir menininkų kūryboje. Jo įtaka ypač jaučiama šiuolaikinių prancūzų postmodernistų darbuose, kuriuose daug dėmesio skiriama galios ir įvaizdžio dabarties kultūroje analizei¹¹ –

pastebi Jekentaitė. Ji pati vokiečių mąstytojo pažiūras apžvelgia vienu aspektu – ieškodama jų ataidų garsaus prancūzų postmodernisto Gilles Deleuze'o apmąstymuose.

Čia vėl tenka prisiminti Kantą, nes pagrindines savo idėjas Schopenhaueris išplėtojo remdamasis Kanto filosofijos sąvokomis. Savaip interpretuodamas kantiskąją reiškinių ir daiktų savaimę (noumenų) skyrimo teoriją jis teigia, kad noumenai, slypintys už patirtyje išnyrančių reiškinių, nėra visiškai neprieinami žmogaus pažintinėms galioms. Noumenų pasaulis atsiskleidžia kitaip – ne per tarpiską ir objektyvuojantį sąvokinių pažinimą, o per tiesioginę savižiną, gilinimąsi į savimonę. Šitaip galime pažinti tai, kas mums artimiausia, kas kiekvienam žinoma betarpiškai, o tai yra valia. Iš tokio požiūrio plaukė išvada apie proto paviršutiniškumą ir nepajėgumą suvokti būties pamatus, tvirtinimas, kad valia yra pirminė ir pranašesnė proto atžvilgiu, pajungia jį sau, dar daugiau, valia yra pirminė ir ontologine prasme.

To meto universitetuose vyravusiai hėgeliškos kilmės racionalistinei tezei *visa, kas tikra, yra protinga* Schopenhaueris drąsiai priešpriešino teiginį *viskas, kas tikra, yra neprotinga, ir kas neprotinga, yra tikra*,¹² – pabrėžiama Jekentaitės straipsnyje. Kritiškas požiūris į racionalųjį pažinimą yra ta filosofinė terpė, kurioje straipsnio autorė ieško Schopenhauerio ir Deleuze'o pažiūrų sąlyčio taškų. Svarbiausi jų yra tokie: blaivinantis požiūris į sąvokinių mąstymą, siejant jį su iliuzija, o ne su tikrove, su regimybe, o ne su tiesa; filosofija gretinama ne su mokslu,

o veikiau su menu. Įžvelgiamas ir toks sąlyčio taškas – Schopenhauerio kosminė valia gali būti laikoma chaoso sampratos Deleuze'o aiškinimuose atitikmeniu. Abiejų mąstytojų požiūriu, filosofija galėtų būti prilyginta sąvokų tinklui, kuris metamas ant beformio chaoso.¹³ Tai, kad Schopenhaueris ir Deleuze'as, kiekvienas savaip, teigia kūrybinę filosofijos prigimtį, nėra kažkas nauja filosofijos akiračiuose, svarbu yra tai, kad kūrybiškumas suprantamas meno kūrybai artima prasme. Originalumu išsiskiria Deleuze'o išplėta filosofinės kūrybos samprata, kurią Jekentaitė laikė ypač produktyvia. Šis mąstytojas aiškino, kad filosofijoje svarbiausia ne ieškoti tiesų, kurios būna nuobodžios, bet ieškoti naujumo ir įdomumo. Filosofinio mąstymo specifika – ne visuotinai reikšmingų teorijų konstravimas, bet menas kurti konceptus. „Kiekvienas originalus filosofas pasiūlo savitą, tik jam būdingą konceptą, be šito nėra filosofo.“¹⁴ Konceptams gali būti taikomi estetinio vertinimo kriterijai, todėl filosofas turi pasižymėti ne tik intelektu, bet ir vaizduote bei skoniu. Todėl filosofija istorinės raidos požiūriu – ne problemų kėlimo ir sprendimo seka, o kūrybingų individualybių atsiradimas ir koegzistavimas. Kiekvienas genialus filosofas kuria savo Visatą, savo filosofinį spektaklį, todėl filosofijoje nėra dialogo tarp mąstytojų, nėra ir tęstinumo, bet, kita vertus, taręs savo žodį genialus filosofas neužtemdo kito.¹⁵

Panašiai ir Schopenhaueris yra apibūdinęs filosofiją, pastebi straipsnio autorė, cituodama šio filosofo mintį: „to-

dėl gebėjimas filosofuoti pasireiškia kaip tik tuo, kuo jį laikė esant Platonas – pažinti vienį daugyje ir daugį vienyje“.¹⁶ Žmogus yra filosofuojanti būtybė, tačiau filosofija – vaizdinių sritis. Gilesniaja prasme žmogus – valios būtybė. Esame kupini valios gyventi, tačiau mūsų elgesį galiausiai lemia ne sąmoningo pasirinkimo kriterijai, o valios sprendimai, daromi „žemiau“ racionalios refleksijos

lygmens. Neabejotinos sąsajos su froidistiniais teiginiais apie instinktyvią žmogaus prigimtį. Be to, Schopenhauerio filosofijoje valia nuasmeninama, jaučiantis savyje valios galią asmuo nėra savarankiškai veikiantis subjektas, nes jo laisvė tik iliuzija, faktiškai jis bevalis beveidės valios tėkmės blaškomas individas.¹⁷ Tai suteikia šiai žmogaus sampratai fatalizmo pobūdį.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ 1977 m. apginta daktaro disertacija *Žmogaus koncepcija amerikiečių neofroidizme: K. Horni, H. S. Saliveno, E. Fromo teorijų kritinė analizė*.
- ² Leonarda Jekentaitė. *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*. – Vilnius: Mintis, 1992, p. 27, p. 28.
- ³ Leonarda Jekentaitė. *De profundis. Psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu apie mąstytojus ir menininkus*. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 18.
- ⁴ Ten pat, p. 17.
- ⁵ Ten pat.
- ⁶ Ten pat, p. 21.
- ⁷ Ten pat, p. 23.

⁸ Ten pat, p. 29.

⁹ Ten pat, p. 30.

¹⁰ Ten pat, p. 73.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat, p. 70.

¹³ Ten pat, p. 74.

¹⁴ Ten pat, p. 79.

¹⁵ Ten pat, p. 77, p. 80.

¹⁶ Ten pat, p. 79.

¹⁷ Bronislovas Kuzmickas. Skirtingi valios veidai: Augustinas, Maine de Biranas, Schopenhaueris. // *Valios metafizika: Schopenhauerio filosofijos interpretacija*. – Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 305.

B. d.